

ADATOK ANGLIÁBAN JÁRT MAGYAR DEÁKOKRÓL ÉS EGYÉB ANGOL EMLÉKEK

Berg Pál érdemes dolgozata után idézem a szigetországot 1652-ben megjárt Komáromi Csipkés Györgynek 1664-ben Debrecenben megjelent „Anglicvm Specilegium” című munkájából azt a megállapítást, hogy a magyar teológusok számára rendkívüli fontosságú az angol nyelv tudása, mert hiszen sok-sok lelkipásztor ennek a révén emelkedett a kiválóbb egyházi tisztségekre. Az indok Komáromi szavaiból állapítható meg és ez: a protestáns-világszerte elismert jeles bibliafordítás, valamint az angolok hitvédelmi irodalma.¹ Ilyenformán most már könnyen megérthető, hogy a puritanizmus iránti ellenszenv ellenére is a püspökös egyházigazgatási fel-fogású idősebb Rákóczi György miért segítette elő a magyar diákok angliai tanulását, s Geleji Katona István egészen határozottan miért nem szegült ellene a fejedelmi szándéknak.² Ennek következménye azután az a helyzet, hogy egyes előjelekből: így Tolnai Dali János „kegyesség formulájá”-ból, valamint Bánfihunyadi Jánosnak Medgyesi Pálhoz intézett leveléből sejt-hető, hogy mindjárt Heidelberg romlása után a magyar ifjak közül megle-hetősen számosan keresték fel az angliai egyetemeket.

Igaz, hogy már jóval korábban, vagyis a XVI. században és a XVII. ele-jén is voltak akadémiákon tanuló olyan magyar diákok, akik közben Ang-liát is meglátogatták, miként a nevezetesebbek közül 1572 előtt Skarica Máté, aztán 1595-ben Ujfalvi Imre és 1618-ban Szepsi Csombor Márton,³ nagyobb számmal azonban Pfalznak, különösképpen pedig a jeles Heidel-bergnek a spanyoloktól 1622. szeptember 15 táján történt feldúlása után kezdték a holland és angol egyetemeket felkeresni. Az Országos Levéltár-ban elhelyezett Zichy-levéltárban Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter irodalomtörténészeink egy, tartalmilag nagyon becses levelet találtak, amelyben Pataki Imre, az Odera melletti Frankfurtban tanuló diák 1623. augusztus 3-án arról értesítette patrónáját: Kisvárdai Katát, bedeghi Nyári Pál feleségét, hogy „tovább innet Frankfortombol nem mehettem: mert mind az szük állapot az mezze es mas országokra valo uttol; s mind penigh az Norymbergaj Remus doctornak es Szenczi Molnar Albert Uramnak leue-

¹ Berg Pál: Az angol nyelvtanítás útja a magyar iskolában. (Angol filológiai ta-nulmányok. IV. Bp., 1942.) 120. és RMK II, 1030.

² Vö. Adattár I, 532.

³ H. J.: Skarica Máté halála ideje. ProtSzele 1936: 17—20. és Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter: Szepsi Csombor Márton összes művei. Bp., 1968. 38, 203—18.

lej, kiktől job állapotu helieket tudakoztunk, megh tartoztattanak: benűnket ugi vagion, hōgi az kikk bōsegesen valo kōltsegek kōzzulűnk, el mentenek Anglia fele minekűnk ninczen modunk benne, nemis lezen mind ad digh, mig Nagtok leuelet nem vezzűnk: Megh marattanak eo kegyelmekis velűnk, az Nagtok alumnusi". Tehāt Szenczi Molnár Albertnek itt is jelentōsēgteljes szerepēre bukkantak reā az ērdemes kutatōk, vagyis (Remmel egyērtelműleg) hihetōleg ō: a magyarorszāgi peregrinus diākoknak minden kori gondviselōje volt az, aki tanulmānyaik folytatāsra az űj utat kije lōlte.⁴

A kōvetkezōkben felsorolt nēhāny diāk nevēre Trōcsānyi Bertānak az Angliāban megfordult magyar teolōgusokról űsszegyűjtōtt adattāraban vagy nem akadtam reāja, vagy pedig űjabb adatokat csatolok az általa kōz lōttekhez. Termēszetes, hogy e megjegyzēsem tāvrolról sem akar megrovās lenni, hiszen a szerzō maga is csak „elsō szerēny kisērlet”-nek minōsiti munkājāt, amely „nem tarthat igēnyt a teljessēgre”.⁵ Szűksēges azonban a bizonyosāgoknak eddig elēggē szegēnyes adattārāt minden lehetō forrās bōl gyarapítani, hogy ennek alapjān minēl vilāgosabban lāthassuk a puritaniz musnak a Kārpātokon belűl tōrtēnt elterjedēsēt.

Kűlön kērdēs — amivel itt csak nēhāny esetben tudok foglalkozni —, hogy a teolōgusok mellett mikēppen jelentkeznek a szigetorszāgban *vilāgi* ērtelmisēgűnk kēpviselei is — egyre nagyobb szāmban.

Kecskemēti Mātē. Angliai tanulāsáról Trōcsānyi is megemlēkezik. Egyēbkēppen a debreceni reformātus kollēgium nagykōnyvtāra űrzi Edwardus Didoclaviusnak a kiadāsī hely megnevezēse nēlkűl 1623-ban meg jelent „Altare Damascenvm ceu Politia Ecclesiae Anglicanae obtrusa Ecclesiae Scoticanae” című munkājānak egy pēldānyāt.⁶ Ennek tartalmāban talāljuk a tōbbek kōzōtt a „Presbyterium Anglicanum” fejezetet is. A kō tet címlapjān olvashatō tulajdonosmegjelölēs: „Ex libris Mattaei Kecskemethi.” E kōnyvet bizonyosan mār a megjelenēs ēvében vāsārolta Angliāban, minthogy a leydai egyetem matrikulājābōl ismeretes, hogy ō mint 27 esztendős ifjű 1624. mājus 10-én iratkozott be az ottani egyetem teolō giāi szakāra, ahol ēvfolyamtārsa volt a vele egyűtt Angliāt jāt kassai Bakai Benedek,⁷ a késōbbi sārospataki fōskōlamester. E kōnyvet azutān Kecskemēti maga ajāndēkozhatta a debreceni kollēgiumnak, minthogy hazatērēse utān, 1628-ban eleintēn itt rektori tiszte tōltōtt be.

Maksai Őse Pēter. Lehet, hogy 1629-től egészen 1632 szeptember ele jēig tanult Cambridge-ben: Haller Gābor naplōja szerint ez a Maksai Pēter „lakott a cantabrigiai archiepiscopusnál egy nēhāny esztendeig”. Kēzenfek vōbbnek lātszik azonban a canterbury-i ērsekre gondolnunk. Ebben az eset ben lehet, hogy a kivālō fiatalember színēt se lātta Cambridge-nek, akār csak Csombor Mārton, aki — sok kortársāval egyűtt — ēppűgy űsszetēvesz tette Cantuariat Cantabrigiāval, mint jelen esetben alighanem Haller is.⁸

⁴ Kovács—Kulcsār id. m. és ugyanōk tōlűk a MKSzle 1966: 332., 336. és klny.

⁵ Trōcsānyi Berta: Magyar ref. teolōgusok Angliāban a XVI. és XVII. szāzadban. Debrecen, 1944. 7.

⁶ Kōnyvtāri jelzēse: D. 449.

⁷ Archiv N. F. XVI, 205.

⁸ Lāsđ Bēkēs Āgnes adatait a két vārōsnēvre: Angol Filolōgiāi Tanulmānyok II. 1965: 29—30. — Maksairól az Adattār I. kōtetēben kōzōltem cikket.

Trócsányi különben tévesen írja az enyedi kollégium tanárának, holott Gyulafehérvárott tanított.

Vásárhelyi István. Az 1637. esztendei kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyvében találtam az alábbi két feljegyzést: március 8-án „Erkezenek sal[us] conductussal Stephan[us] Vasarhelj V(runk)tol harmad magaual, (mostansagh jeot ala Angliabol az tanusaghbol) megyen ki Patakra mesterseghre”. Majd március 9-én „Stephan[us] Vasarhelit Angliaban tanitattottak, kwlte Vrunck Patakra Mesterseghre vittem el Huniadigh minden portekajaval Nagy Lukacs hat okren”.⁹

E Vásárhelyi István személyére vonatkozó néhány adatot — eléggé gyakori neve miatt — csak nehezen és bizonytalankodva merem vele azonosítani. Idehaza Debrecenben látunk egy 1628. május 9-én subscribált Stephanus Vásárhelyit.¹⁰ Külsőországokban pedig csak Franekerában 1633. július 14-én beiratkozott „Stephanus Wasarhely Ungarus Theol. Stud.” neve jelentkezik e tájban.¹¹ Valószínű, hogy innen ment át Angliába s néhány esztendő a nagy drágaság ellenére is hihetőleg ott töltött.

Hazatérése Tolnai Dali Jánosnál jó másfél esztendővel korábbani időre: az 1637. év elejére állapítható meg, minthogy az 1635. esztendő nyarán Leydából hazatért Haller Gábor naplójában azt jegyezte fel, hogy az 1637. március 5. és 6. napját Medgyesen töltötte, s ekkor „Vásárhelyi Istvánnak az 4 tallért, melylyel Belgiumban adós voltam, adtam meg”.¹²

Ezután Vásárhelyi — amint már láttuk — két-három nap múlva Kolozsváron utazik keresztül, hogy elfoglalja a fejedelemtől neki szánt sárospataki iskolamesteri állást. Feltűnő, azonban, hogy az ottani tanároknak Szombathi János által összeállított sorában az ő nevét hiába keressük, pedig a megelőző esztendőben három mester is távozott az iskola tanári karából.¹³ A megüresedett helyek egyikére még 1636 november havában Vásárhelyinek egyik külsőországokbeli tanulótársa, Verécsi Ferenc, aki 1635-ben hasonlóképpen megjárta Angliát, rendeltetett rektorul. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy Verécsi nem lett a puritánus elvek hívévé, megtörténhetik, hogy Miskolczi Csulyak István esperesnek, mint akinek felügyelete alá tartozott a pataki iskola, nem valami kedvező véleményt adott Vásárhelyi hitbéli felfogásáról, s ezért netalán csak egészen rövid időt tölthetett ennél az intézetnél.

A XVII. század dereka tájáról Vásárhelyi István nevezet alatt fennmaradt egyéb adatokat már nehezen tudnám az ő személyével összefüggésbe hozni, hacsak nem tartanók azonosnak a szatmári iskolának ugyanilyen nevezetű rektorával, aki Kézdi-Vásárhelyi Péternek, Barcsai fejedelem udvari papjának s majd az enyedi kollégium első professzorának gyermekkorában az 1630-as évek végén Szatmáron tanára volt.¹⁴ Ha tehát a gyermek Vásárhelyi Pétert Kézdivásárhelyről a távoli Szatmárra vitték tanulni, föl-

⁹ Az 1637. évi kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyve. 72, 167.

¹⁰ Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. II. Pápa, 1908. 110.

¹¹ TT 1886: 603.

¹² ETA IV, 39.

¹³ Szombathi János után: A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. SpFüz. 1865.

¹⁴ Bod Péter: Magyar Athenas. (1766.) 323.

tétlenül valamelyes közének kellett lennie tanárához. Talán testvére vagy legalábbis rokona? Ezt a szatmári iskolaigazgatót azután azonosítani merem azzal a „Stephanus Vasarheli”-vel, akit a nagybányai közsinat 1638. június 6-án avatott pappá.¹⁵

Tolnai Dali János, Mohácsi István, Ujházi Mátyás, Ungvári Mihály, Kolosi Dániel, Szikszai Benedek, Molnár János, Kuthi János, Keserüi Pál, Kecskeméti Miklós diákok 1638. február 9-én Londonban egyességet kötöttek egymással, burkolt szavakkal elkötelezvé magukat a puritanizmusra. Trócsányi Berta Ujházi és Ungvári kivételével a többiről mind megemlékezik, csakhogy Keserüi Dajka Pált tévesen írja Keserü Pálnak, Szenci Molnár Jánost pedig Enyedi Molnár Jánosnak.¹⁶ Közülük Tolnai Dali Jánoson kívül figyelmünket még különösen megérdemli a korán elköltözött Keserüi Dajka Pál és Szenci Molnár János, de Kolosi Dániel sem volt méltatlan egyházi szolgálta.

Almási Porkoláb András. Trócsányi nem említi, pedig Bánfihunyadi János Medgyesi Pálhoz az 1642. év elején Londonból intézett levelében megemlékezik róla, írván, hogy „ez az magyar barátom Almási, ki kolozsvári alumnus, mostan kigyelmetekhez haza migyen”. Továbbá azt is közli, hogy megelőzőleg „innét Angliából magyarok közzül egy is haza nem indult, hogy kigyelmednek irhattam volna”.¹⁷ E megjegyzés tehát határozottan bizonyítja, hogy ebben az időben Angliában több magyar diák is tartózkodott.

Redmeczi Péter is nagyon hihetőleg Angliában járt teológus volt. Ezt a feltevésünket arra alapítjuk, hogy a debreceni református nagykönyvtárban találtam Otes Sámuelnek egy „An Explanation of The Generall Epistle of Saint Jude” című 1633-ban Londonban megjelent munkáját, amelynek címlapjára írt „Petr. Redm. 1644 mpria” tulajdonos neve olvasható.¹⁸ Könnyen feltételezhető, hogy aki angol nyelven írott könyvet sorolt be könyvtárába, az tudott is angolul, aki pedig tudott angolul, az aligha mulasztotta el, hogy ha már Hollandiába bujdosott el tanulás céljából, időközben ne látogatott volna el Angliába is, már pedig bizonyos, hogy Redmeczi külsőországokban is járt. Ezt bizonyítja, hogy „Petrus Redmetzi Ungarus Theol. Stud.” 1640. június 19-én beiratkozott a franekerai egyetemre.¹⁹ Majd ugyanitt Vedelius Miklós teológiai professzornak a Collegium Hungaricumban tartatott s 1640-ben ugyancsak Franekerában kiadott vitatkozásgyűjteményében „Petrus Redmeczinus” respondens neve két vitatkozásnál is jelentkezik.²⁰ De a debreceni református nagykönyvtárban még egy másik bizonyítékot is találtam, amelyben akadémiai készütsége mellett orvostudományi érdeklődéséről is tanúskodik. Ez a könyv „Vopisci Fortvnati Plempii Amsterodamensis . . . De Fvndamentis Medicinae Libri Sex. Lovanii. 1638”. Ennek címlapján „Petr. Redmetzi Avreae 1644” kézírás

¹⁵ Borovszky Samu: Tiszántúli ev. ref. papok. Bp., 1898. 21.

¹⁶ Lásd Adattárunk I. kötetében a nevük alatti cikkeket.

¹⁷ ErdProtKözl. 1874: 269. és Adattár II. 294.

¹⁸ A debreceni ref. kollégium nagykönyvtárában.

¹⁹ TT 1886: 605.

²⁰ RMK III, 1557.

bizonyítja a könyvtulajdonos nevét.²¹ A címben foglalt városnévben felismerhető a belgiumi Löwen, ellenben a bejegyzés szerinti Aurea-ra biztos meghatározást nem tudok mondani, hacsak nem azonos a franciaországi Orléans latin nevének: Aureliana-nak rövidített jelölésével. Jóllehet itt ma sem akadémia, sem egyetem nincsen, ellenben 1667-ben találtam megyesi Toppeltinus Lőrincnek „Theses Inaugurales de Nuptiis” című munkáját, amelyet „in Illustri ac Celeberrima Academia Aurelianensi . . . publice . . . ventillandas proponit”,²² ezért tehát nem lehetetlen, hogy Redmeczki is itt folytatta tovább tanulmányait.

Kovácsnai Cs. Péterről tudjuk, hogy debreceni és sárospataki tanulása után 1643-ban Hollandiába bujdosott, ahol azután Leydában, majd Grönin-gában, azután meg Franekerában iratkozott be az egyetemre, de könyvtárának egyik reánk maradt kötetéből azt is megtudjuk, hogy Angliában is járt, s onnan 1645. július 5-én tért vissza Hollandiába. Majd 1646 kora tavaszán indulhatott haza, s valószínűleg nem sokkal a június 10-én Szatmárnémetiben tartott nemzeti zsinat előtt érkezett meg, minthogy azon, mint „Neo-Academicus”-nak, az ő hitbéli felfogása is tárgyalás alá vétetett. De elveiben akár találtak kifogásolnivalót, akár sem, a valóság az, hogy vallott puritanus felfogása mellett később is, még püspök korában is következetesen kitartott, s Medgyesivel és Tolnaival együtt az egyházi vezetők közül talán egészen egymagában állott ilyen irányú működésben is. Meghalt 1673-ban Kolozsvárt; sírköve a házsongárdi temetőben még ma is áll.²³

Crispinus János. A morvaországi születésű, német nemzetiségű, de Gyulafehérváron tanult Crispinus Hollandiában és Angliában folytatott tanulása közben 1646-ban könyvet vásárolt Londonban. Ez a „philosophus ac theologus doctissimus”-nak mondott ifjú nagyon valószínűen a kor színvonalán álló tudással és haladó szellemiséggel tért vissza Erdélybe, ahol már 1655-ben mint a fehérvári kollégium első rektora halt meg.²⁴

Kálnai Péter. A Kolozsvár városi sáfárpolgár 1649. június 29-én azt jegyezte fel, hogy „Erkezek Angliabol Petr[us] Kalnay neűű Deak, megyen Fejeruarra, Czaholczj Vrnal leven Szallaso[n]”.²⁵

Külsőországokbeli tanulásáról találjuk, hogy „Petrus T. Kalnainus Ungarus” 1646. július 16-án iratkozott be a hollandiai Deventer athaeneumába.²⁶ Lehetséges, hogy Erdélyből történt útbaindulását az az adat rejti, amelyet ugyancsak a kolozsvári sáfár úgy jegyzett fel, hogy 1646. április 21-én „Erkezenek Fejeruarrol az Vrnk ő Nagysága alumnusi, michael Maxaj negjed magaua, mennek oda fel”.²⁷ Tehát valószínűleg fehérvári, vagyis erdélyi iskola diákja volt ez a Kálnai T. Péter, minthogy a származási nevet adó falu is Belső-szolnok megyében terül el, valamint a csoportvezető diák is erdélyi, pontosabban szólva háromszéki származású volt.

²¹ Könyvtári jelzése: Q. 1301.

²² RMK III, 2396.

²³ Lásd az Adattár II. kötetében az ő neve alatti cikket.

²⁴ Bővebben ld. Adattár II, 532—536.

²⁵ A városi sáfár. 1649, 244. (A kolozsvári állami levéltárban.)

²⁶ Sz. 1937: 506.

²⁷ Sáfár. 1646, 308, 427.

Kálnai Deventerből még ugyanabban az esztendőben Utrechtbe ment át az egyetemre.²⁸ Ugyanitt 1647. április 14-én Voetius professzor elnöklése alatt vitatkozást tartott „Methodus respondendi excerptis calumniis de Deo autore peccati etc.” tárgykörből. Ajánlását a többek között Kálnai István királyhalmeci paphoz, mint testvéréhez intézte.²⁹ Itteni diáktársai Igaz Kálmán, Szathmári Baka Péter, Lippai Sámuel, Illyefalvi Miklós voltak.³⁰

1648. június 4-én a leydai egyetem anyakönyvében bukkanunk reája. A bejegyzés azt is tudtul adja, hogy ekkor 26 esztendő, s a teológiai karnak volt a hallgatója.³¹ Tehát 1622-ben láthatta meg a napvilágot. Ezen az egyetemen a többek között Apáczainak, Sikónak és Fogarasi Ferencnek volt tanuló-társa.

Kálnai nevére ezután 1648. szeptember 29-én találunk, ugyanis ekkor iratkozott be a franekerai egyetemre.³² Itt most megint összekerült Apáczai-val és Sikóval. E jeles iskolában azonban még két hétig sem tartózkodott, mert 1648. október 12-én már a gröningai anyakönyvben bukkan fel a neve.³³ Úgy látszik, hogy az ekkori diákok arra törekedtek, hogy majdani hazakerülésükkor mennél több egyetem látogatásáról s minél több jeles professzor előadásainak hallgatásáról, nemkülönben kellő világlátottságukról számolhassanak be. Feltételezhető, hogy Gröningából hajózott át Angliába, s ez az ország volt külsőországokbeli bujdosásának utolsó állomása, minthogy hazaérkezésekor ezt diktálta be hazatérésének kiindulási helyéül. De ezt látszik bizonyítani az a körülmény is, hogy a debreceni református nagykönyvtár egy olyan kötetét őrzi, amely John Prestonnak több művét tartalmazza. Az egyik a Londonban 1638-ban megjelent „The Golden Scepter”, amelynek elülső második őrlevelének B. lapjára „Ex libris Petri Kálnai 1648 mpria” bejegyzést írt a könyvtulajdonos. E nevet azután egy későbbi kéz kihúzta és alája „Johannis P. Jablonczaj”-t írt.³⁴ A szigetországban tehát legfennebb ha 3—4 hónapig tartózkodhatott, minthogy útját legkésőbb 1649 áprilisában már hazafelé kellett irányítania.

Láttuk, hogy 1649. június 29-én Kolozsvárra érkezve, a presbiteriánus Csaholczi János lelkipásztornál szállott meg, ahol a másik puritánus pap: Gidófalvi János is lakott. E körülménynek az angliai tanulással való összehasonlítása azt bizonyítja, hogy Kálnai maga is ugyanazon felfogás vallója volt.

Kálnai — úgy látszik — nem maradt Erdélyben, hanem Felső-Magyarországban helyezkedett el, ahol azonban élete folyásán valóban szomorú sors jutott osztályrészéül. Ugyanis mint putnoki lelkipásztor — az erőszakos rekatolizáció idején — a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idéztetvén, református és evangélikus pap- és iskolamester-társaival együtt koholt vád alapján elítéltetett, s 1674-től 76-ig különféle börtönökben és gályákon

²⁸ PrK 1885: 213. — Segesvári Lajos: Magyar ref. ifjak az utrechti egyetemen. Debrecen. 1935, 15, 16.

²⁹ RMK III, 1690.

³⁰ PrK 1885: 213.

³¹ Archiv N. F. XVI, 212.

³² TT 1886: 608.

³³ Miklós Ödön: A gröningai egyetemen tanult magyarok névsora. Dunántúli Prot. Lap. 1917: 195.

³⁴ Könyvtári jelzése: F. 807/i.

a legembertelenebb módon kínoztatott, s nemcsak testileg, hanem lelkileg is megaláztatott. Végezetül azonban az életben maradtak — közöttük Kálnai is — Ruyter holland tengernagy által 1676. február 11-én Nápolyban kiszabadítottak; ennek ellenére is azonban csak 1681-ben térhettek vissza hazájukba.³⁵ Kálnai ekkor már 59 esztendő volt, amely kor az egykori világban már öregemberszámba ment.

Enyedi Sámuel orvosdoktorról s a váradi jeles kollégium 1653—59. évi, valamint az enyedi főiskola 1664—70. esztendei tanáráról az 1655-ben szerzett gúnyirat azt verseli meg, hogy: „Angliából hozott orvos Doctorságot, Magyar nemzet közzé merő hódérságot, Mondják, oda fel is sok embert felboncolt, Mi nállunk is immár ahoz hozzá fogott.”³⁶ Jóllehet doktorrá avatása 1653. július 1-én Utrechtben történt, mégis egészen bizonyosnak tartható, hogy megfordult Angliában is, erre vallanak e versnek boncolást emlegető szavai is. Jóllehet ekkor már Hollandiában is boncoltak az orvosprofesszorok (lásd Rembrandt „Anatomia” elnevezésű képét is), Angliában azonban éppen e tájban nagyon kiváló sebészprofesszorok tanítottak a főiskolákon. Emellett nincsen is okunk kételkedni a pontosan egykorú versszerző jólértesültségében.

Bizonyosan jeles testvérbátyja példáját követte *Enyedi Gáspár* is, aki 1660. március 30-án Utrechtben megszerezve a jogi doktori fokozatot,³⁷ ezután maga is átlátogatott Angliába,³⁸ hogy tudását és világismeretét még jobban bővítse.

Várallyai Márton. A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában találtam egy olyan kötet könyvet, amelynek egykori tulajdonosa — a címlapra írt bejegyzés szerint — „Sum Martini Tr. Varallyai Londini 1653”.³⁹ E könyvet tehát, amely ugyancsak 1653-ban jelent meg, Várallyai Tr. Márton még ugyanabban az esztendőben vásárolta Londonban. Reája vonatkozólag semmiféle adattal nem rendelkezem, s csak sejtem, hogy a nevében foglalt „Tr.” rövidítés Transsilvanus jelzőre lenne feloldandó, ami azután akár „Erdélyi” családnevét, akár pedig „erdélyi” származási helyét is jelölheti, éppen ezért hihető, hogy származása Bálványosváráljáról, ebből a mindig tiszta magyar református faluból eredt. Találtam ugyan a franekerai diákok között egy 1648-ban május 28-án beiratkozott „Laurentius Varallyai Ungarus Theol. Stud.” s egy ugyanabban az évben július 14-én jelentkezett „Michael Szinyér Varallyai S. S. Theol. et Phil. Stud.”⁴⁰ nevű ifjút, akiről eleintén azt gondoltam, hogy valamelyikük nevét hibásan jegyezték ki az egyetemi matrikulából, ámde mindkettejük neve 1646. július 18-án, illetőleg 1648. augusztus 15-én változatlanul a Franekerában feljegyzett keresztnéven jelentkezik Gröningában is.⁴¹ Várallyai Lőrincről különben is látjuk,

³⁵ Révész Imre: A magyar protestáns gályarabok teljes névsora. SpFüz. 1865: 840. és Farkas József: Elbeszélések a magyar prot. egyház hitbajnokainak és vértanúinak életéből. Bp., 1869. Magy. Prot. Figyelmező. 1872: 461.

³⁶ Lásd a Rákócziak váradi kollégiumáról frott cikket a II. kötetben.

³⁷ RMK III, 2119.

³⁸ RMK III, 2164, 2252.

³⁹ A volt SzNM-ban 205/1653. sz. könyvtári jelzéssel.

⁴⁰ TT 1886: 607.

⁴¹ Dunántúli Prot. Lap. 1917: 194.

hogy hazatérte után az 1651. június 18-án Kállóban tartott zsinaton a Szabolcs megyei Ibrányba avatták lelkipásztorrá.⁴²

Id. Köleséri Sámuelről nemcsak Trócsányi emlékezik meg, hanem élete folyásáról számos összefoglaló munka is számot ad, itt tehát csakis azért írunk róla, mivel szellemi beállítottságáról egy fölötte értékes bizonyítékról lehetséges beszámolnunk. Ugyanis a debreceni református nagykönyvtár egy olyan emléket őrizett meg, amelyről az Adattár előző kötetében bár már szólottunk, de mint az Angliát járt ifjak jó részét áthatolt szellem bizonyítékát itt sem mellőzhetjük.⁴³ Ugyanis a nagyváradi születésű Köleséri Sámuel, mint az itteni különben is puritánus szellemű tanárok tanítványa, 1654. május 22-én indulván németalföldi bujdosásra, előbb Leydában, azután valószínűleg Utrechtben tanult az egyetemen, majd Angliába hajózott át. A debreceni kollégiumi nagykönyvtár őrzi Püspöki János, Köleséri itt-honi, nemkülönben hollandiai tanuló társa könyveinek egy gyűjtelékes kötetét, amelynek két darabja is a forradalmi Cromwell dicsőítését tartalmazó nyomtatott füzet. Az egyiknek címe: „Irenodia — Gratulatoria, Sive Illustrissimi amplissimi(ue) Viri Oliveri Cromwelli, et Epinicion Dedicatum Domino Praesidi Bradishawo Caeterisq(ue) Concilii Statu Consultis, etc. Aera Salutis Humanae, M. DC. LII. Libertatis Angliae IIII. . . . in Camb(ridge).” E füzet hátlapjára tintával az van feljegyezve: „Amico Dilectissimo Dno Jano Püspöki, mittit hocce munusculu[m] Londino Anglor[um], Ultrajectu[m], in gratum candidi ac devoti animi iudiciu[m] Samuel Köleseri de Wárad mria. An(no) Salutis 1656 Libertatis Angliae 7 die 20 Septembr(is).”⁴⁴ A másik füzet címe: Dvo Panegirici Cromwello Scripti Londini . . . M. DC. LIV.” Nagyon valószínű, hogy ezt is Köleséri küldötte jó barátjának.

Különösen Köleséri saját kezű ajánlása bizonyítja, hogy a különben már hazuról is puritánus nézettel telten útra kelt ifjút milyen nagy lelkesedésre fűtötte át az Angliában talált forradalmi léghő, aminek nyilvánvaló tanúbizonysága az a körülmény is, hogy ajánló sorait nemcsak a szokásos keresztyén üdvözlés, hanem Anglia szabadságának évszámával is jelezte. Az itt magába szívott eszmékkel eltelve tért haza Köleséri. Itthon azután bár kitűnően munkálkodott, s kiváló hirdetője lett a puritanizmusnak, ámde az egész országra súlyosan reá nehezedő nyomorúságos viszonyok mégiscsak megakadályozták, hogy éppen harcoss vezérévé váljék elveinek.

Baczoni András. A debreceni református nagykönyvtár egy másik, angol munkából egybekötött, vaskos gyűjtelékes kötetet is őriz. Ennek első darabja: Mr. Christopher Lovenak „The Combate Between The Flesh and Spirit” című Londonban 1658-ban megjelent műve.⁴⁵ Minthogy tehát több füzet alkotta ezt a kolligátumot, nagyon valószínű, hogy megszerzésük is közel egykorú a megjelenés évével. Tekintettel arra a körülményre, hogy a megnevezett füzet első őrlapján: „Verus Possessor Andreas Baczoni”

⁴² Borovszky Samu i. m. 24.

⁴³ Adattár II, 107—08. és 112.

⁴⁴ Könyvtári jelzése: O. 1218/K. iudicium inkább = indicium.

⁴⁵ Könyvtári jelzése: B. 942/i.

bejegyzés olvasható, a most megnevezett füzet kiadási évével majdnem egykorúan, mégpedig 1660. július 25-én Franekerában jelentkezett az egyetemre ekkor beiratkozott „Andreas Baczony Ungarus Theol. Stud.”⁴⁶ Ezenkívül 1664—66-ban két leydai s egy utrecht-i disputáció ajánlásában is megtalálható Baczoni András tokaji, majd szikszai lelkipásztor neve,⁴⁷ aki azonos ezzel az angolul tudó és hihetőleg Angliát is járt férfiúval. Jóllehet egy angol nyelvű gyűjtélkes kötetnek a saját könyvtárába történt besorolása még nem kifogástalan bizonyíték a könyvtulajdonosnak a szigetországban való megfordulása mellett, de mivel a haladó szellemi irányzatot megízlelt XVII. század derekának protestáns diákságát a puritanizmus hazája erősen vonzotta magához, ezért a Hollandiába eljutott magyar ifjak — ha pénztárcájuk engedte — ritkán mulasztották el, hogy bármilyen rövid időre is át ne hajózzanak a tengeren. Ehhez sorozzuk azt a körülményt is, hogy úgy a tokaji, mint a szikszai papság mindig külsőországokat járt teológusok számára volt fenntartva, s különben is Baczoni feltételezett hazatérésének idején netalán még élt a puritánusok lelkes patrónája: az öreg fejedelemsasszony, aki kedvelt pártfogoltjait maga köré igyekezett gyűjteni. Baczont különben egy 1674-ben Bázelen s egy 1684-ben Utrechtben tartott egyetemi vitatkozás már szikszai papként, borsodi s gömöri esperesként nevezi meg.⁴⁸ 1679-ben az ekklézsiának ingatlant és pénzt hagyományoz.

Jászberényi Pál nevét Trócsányinál is megtaláljuk, de hogy itt mégis szólunk róla, tesszük ezt azért, mert hazai életére vonatkozólag egynéhány kiegészítő vonással tudunk szolgálni. Kiindulópontul Jászberényinek Londonban 1662-ben kiadott legkorábbi munkáját választom, ennek címe pedig: „Examen Doctrinae Ariano-Socinianae . . . Studio et Opera Pauli Jászberényi Transylvano-Hungari.” E 214 lapnyi terjedelmű könyvét Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, „Ecclesiarum Reformatarum Defensori” ajánlotta. Az ajánlás szövegében elmondja, hogy „Tu me indignum ante sexennium Illustrissimi Domini Francisci Rakoci Transylvaniae tunc Principis Electi Ephorum” vettél pártfogásba. Tehát anyagilag ő tette lehetővé külsőországokba való vándorlását. Majd az olvasóhoz intézett ajánlását azaz zárta, hogy „Dabam e musaeo meo Londini Anglor[um] A. D. 1662. 16 Maii.” Azután Wilkinsius teológiai doktor, az oxoniai akadémia professzora e műről való véleményét már az ajánló sorokat megelőzőleg, 1662. február 12-én foglalta írásba. A szerzőt üdvözlő versek írói londoni tanultársai voltak, mégpedig Valentinus Kereszturi S. S. Theol. Doctor (héber nyelven); azután egy magát meg nem nevezett egyén latin nyelven; majd „Scribebat Clappenii juxta Londinum Caspar Enyedi, Juris ultriusque Doctor”; továbbá Nicolaus J. Tétsi Hungarus; Stephanus J. Tolnai és „à Valentino Keopezi Transylvano Londini Anglorum”.⁴⁹ E nevek is bizonyítják, hogy még ebben az anyagiakban nagyon megszükkült időben is meglehetősen számú magyar diák látogatta a puritanizmus országát. De még azt a nagyon dicsérendő jelenséget is meg kell állapítanunk, hogy az Erdélyre szakadt mérhetetlenül nagy csapások ellenére még mindig akadtak patrónusok, akik legalábbis a művelődés előmozdítására talán erejükön felül is

⁴⁶ TT 1886: 794.

⁴⁷ RMK III, 2247, 2248, 2370.

⁴⁸ RMK III, 2645, 3315.

⁴⁹ Lásd a Képezi Bálintról írott cikket e kötetben.

áldozni nem restelltek, sőt talán az új eszmék terjedésén sem botránkoztak meg.

A Jászberényi könyvből vett kivonatoláshoz a debreceni református nagykönyvtár példányát használtam.⁵⁰ Ebben azután valamelyes eltérést találtam a Szabó—Hellenbrant-féle leíráshoz viszonyítva, ugyanis az átvizsgált példányban folytatólagos számozással jelentkezik Jászberényinek „Orthodoxa S. S. Trinitatis Defensio” című következő munkácskája, amelyet . . . „Magnae urbis Londinensis Praetori, D. Johanni Friderico Caeterisque Senatoribus . . . Ut et Sanctis Britannicis, . . . Transilvanicisque, imprimis Claudiopolitanae, Saxopolitanae, Debrecinensis, Rivuliensisque Ecclesiis Reformatis; Deum Trinum, sanctae pieque profitentibus” ajánlotta.

Jászberényi P. Pálnak e munkájából kiszedegethető utalásokból megállapítható, hogy nevének a Jászságra való utalása ellenére is erdélyi származásúnak kellett lennie, ezenkívül pedig bizonyos, hogy papfiú volt, amiből azután következik, hogy föltétlenül Jászberényi Mátyás egykori fogarasi fejedelmi udvari pap⁵¹ fiával azonos, aki — Bod Péter szerint — „szorgalmasan tanult a’ Fejérvári Kollégiomban”.⁵² Ezzel szemben érdekes jelenséggé kell megállapítanom, hogy a fenti munka ajánlásában Gyulafehérvár neve nem fordul elő, pedig e városhoz is éppen olyan vagy még nagyobb köze lehetett, mint Kolozsvárhoz, Szászvároshoz, Debrecenhez és Nagybányához, illetőleg azok egyházközségeihez.

Minthogy a sárospataki iskola diákjainak névsora szerint nevét itt 1650. július 26-án írta alá a törvényeknek,⁵³ feltételezem, hogy ezután iskolát változtatva, a megnevezett többi várost kereste fel, s hol mint diákosz, hol pedig mint praeceptorhoz fűződtek maradandóbb emlékek. Ugyancsak Bod Péter szerint a fehérvári kollégiumban tanúsított „ditséretes maga viselésével azt érdemlette, hogy a’ második Rákótzai György Fejedel. egyetlen egy fíját Ferentzet kezére adná, hogy tanítsa, a’ Kereszturi Pál Udvari Pap vigyázása Alatt”. Ha tehát ezt így elfogadjuk, abban az esetben bizonyos, hogy Jászberényi már 1655 előtt visszakerült Fehérvárra, mert hiszen ennek az esztendőnek decemberében Kereszturi már nem volt az élők között. Kétségtelen helyzetet bizonyít még Jászberényi fenti munkájának ajánlása is, amely szerint 1662. május 16-a előtt „ante sexennium”, tehát 1656-ban a kis Rákóczi Ferenc mellett volt mint eforus, azonban e feladatától még ugyanabban az esztendőben megvált.

A sárospataki diákok könyvében neve után az íratott be, hogy „Promotus in Angliam”. Ugyanígy ír Bod Péter is, mondván, hogy a kis Rákóczi melletti tanítóskodása után „ment annak utána Angliába tanulni”. Ámde útja Hollandián vezetvén keresztül, ott előbb Utrechtben állapodott meg, s 1656 júliusában beiratkozott az egyetemre.⁵⁴ 1657. július 22-én neve már a franekerai egyetem anyakönyvében jelentkezik, mint „Paulus Jasz-Berényi Francisci Racozi Georgii F(ili) Principis Transilv. praeceptor, Theol.

⁵⁰ Könyvtári jelzése: RMK 338.; különben Szabó—Hellenbrantnál RMK III, 2164.

⁵¹ Lásd e munka I. kötetében.

⁵² Bod Péter: Magyar Athenas. 118.

⁵³ Et. 1944: 128.

⁵⁴ Segesváry Lajos. 19.

Stud.”⁵⁵ Lehetséges, hogy ezután ismét visszatért Utrechtbe, ami abból gyanítható, hogy Dobrai Mihály itteni teológus Voetius professzor elnöklése alatt 1658. szeptember 25-én tartott vitatkozását több tanuló társának is ajánlotta; közöttük találjuk Jászberényi Pált is. Majd Csedregi P. Péternek 1659. január 5-én Gröningában Maresius professzor vezetése alatt tartott teológiai tárgyú disputációját Técsi J. Miklóssal, az Angliát hasonlóképpen megjárt diákkal együtt, Jászberényi is verssel üdvözölte.⁵⁶ Jászberényi különben Groningába 1658. szeptember 13-án jött át a teológiai tárgyú ismeretek továbbfolytatására.⁵⁷

Valószínű, hogy ezután nemsokára csakugyan áthajózott Angliába, ahonnan azután nem is nagyon igyekezett hazafelé, minthogy otthonról amúgy is nagyon szomorú hírek szállingóztak el hozzája. Idekünn azután valamelyes kereseti lehetőséget találva, Londonban telepedett le. Itt írta azután az elől említett „Examen” című munkáját: „dabam e musaeo meo Londini Anglorum”, amelynek kéziratáról Wilkinson 1662. február 12-én már meg is írta véleményét.

Itt rövidesen annyira vitte nyelvtudását, hogy 1664-ben már angol nyelven írott nagyobb munkát adhatott ki: „A New Torch to the Latine Tongue”, amelynek előszavát 1663. november 4-én szerkesztette össze. Ajánlását Tufton Ceciliushoz mint pártfogójához intézte. E művét üdvözlők között az előző évben is ott tartózkodott két magyar ifjún kívül, még másik két újonnan jöttet is találunk, vagyis Enyedi Gáspár jogi doktoron és Köpeczi Bálinton kívül Nadányi Jánost, aki hazatérve Enyeden lett tanár és Csernátóni Pált, Bethlen Miklós hollandiai és angliai útján kísérő eforusát. Jászberényi a maga megnevezésében most sem hagyta megemlégtetlenül erdélyi származását, írván: „Paul P. Jaszberenyi A. Transylvanian.” Ugyanezt a munkát azután tetemesen megbővítve, latin és angol címlappal ellátva, magát „Transylvano-Hungarus” megjelöléssel megnevezve, 1666-ban adta ki. Ennek volt egy ismeretlen harmadik kiadása is, míg a negyedik 1670-ben jelent meg.⁵⁸ 1663-ban kiadott egy másik latin nyelvkönyvet is, s ennek második kiadását 1667-ben, harmadikat pedig 1669-ben nyomatta ki.⁵⁹

Bethlen Miklós önéletírásából olvassuk, hogy hollandiai tanulása idején az 1663. esztendő vége felé áthajózott Angliába. Itt azután „bemenék Londinumba, hol is az Istennek ilyen gondviselését tapasztaltam. Jászberényi Pál, a Kereszturi idejében való praeceptorom, Londinumban híres gyermektanító ember volt a Kereszturi methodusával, úgyhogy osztán a király engedelméből publica scholát tartott, de kivált urak, főemberek gyermekeiből usque ad invidiam malorum et ipsius exitium, azután egy-néhány esztendővel mérget fogtak volt adni szegénynek. . . . Bezzeg ez, ha Isten éltesse, és az enyedi kollégiumban az atyám és én munkám által lejöhessen, feltámasztja vala Kereszturi Pált és Apáczai Jánost”.⁶⁰ Körülbelül ugyanezt ismétli meg Bod Péter is, bizonyosan Bethlen Miklós önéletírása nyomán megszerkesztve.

⁵⁵ TT 1886: 793.

⁵⁶ RMK III, 2018, 2059.

⁵⁷ Miklós Ödön i. h. (Dunántúli Prot. Lap 1917: 194.)

⁵⁸ RMK III, 2252, 2353, 2530.

⁵⁹ RMK III, 2210, 2392, 2495.

⁶⁰ Bethlen Miklós önéletírása. Bp., 1955. I, 192.

Csupán a teljesség kedvéért említem meg, hogy Bethlen Miklós megemlékszik Jászberényinek egy Jászberényi Mátyás nevezetű atyjafiáról és egyúttal örököséről.

Mint hazai jóemlékezetét idézem Sóti János sátoraljaújhelyi, majd dési pap-esperesnek 1665 december 16.-án Teleki Mihályhoz intézett leveléből: „Jászberényi uramról is irtam; ne hadjuk oda a Tudós ifjat, Colosvárra igen jo volna commendalni.”⁶¹ De Sóti figyelmeztetése megkésett: Apáczai örökét egy félve már betöltötték Tolnai Istvánnal.

Szentiványi Márkos Dániel. Nevét Trócsányi is ismeri. Ő különben értékes, tudományosan képzett, derék vezető férfია volt az erdélyi unitárius-ságnak.

„Daniel Marcus Szentivány Transylvano-Siculus” 23 esztendő fiataljává nevével 1660. augusztus 28-án találjuk Adam Francus Transylvanus és Petrus Erasmus (Rázmán) Transylvano-Claudiopolitanus nevű unitárius vallású kolozsvári tanulótársaival együtt a leydai egyetem anyakönyvébe bejegyezve.⁶² Közülük Frank Ádám 1667. február 15-én Amsterdamból levelet írván Kolozsvárra, közli, hogy Szentiványi — Ádám (Rázmán) Péterrel együtt — Angliába hajózott át; ott tanítással keresik kenyerüket, mégpedig — úgy tudja — eléggé tisztességes módon élnek.⁶³ Hihetőleg Jászberényi példáját követve, a latin nyelv volt oktatásuk tárgya.

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtára egy olyan kötetet őrizett meg, amelybe tulajdonos-megjelölésképpen „Danielis Markos Transylvano-Hungari. Const(at) solid[orum] 4. Londini 1666/7. 28 Febr.”⁶⁴ írta be a nevét. Valószínűleg nem sokkal ezután indult hazafelé térő útjára. Gál Kelemen értesítése szerint az Odera melletti Frankfurt egyetemének közbeiktatása után Rázmánnal együtt 1668. június 5-én érkezett haza Kolozsvárra. Itt mindjárt az unitáriusok jeles iskolájának rektorságát nyerte el. Majd emellé a plebánusságra is megválasztották az 1672. évben, mígnem 1684-ben a közakarát a püspökség egyre nehezebbé váló terhét ruházta rája. Meghalt 1689. május 12-én ugyancsak Kolozsvárt.⁶⁵

Ádám másképpen Rázmán Péter. Ez a régi, unitárius vallású patriicius családból származó ifjú (Ádám alias Rázmán István Kolozsvár városi szenátor és Nyíró Orsolya unokája) hazai iskoláinak elvégeztével 21 esztendő korában — Gál Kelemen szerint — az egyházközség költségén vándorolt külső országokban való tanulásra. Útitársai Szentiványi Márkos Dániel és Frank Ádám, akikkel együtt 1660. augusztus 28-án iratkozott be a leydai egyetem teológiai karára. Itteni tanulásuk után Szentiványival együtt 1667 előtt Londonba hajózott át, ahol mindketten tanítással keresték kenyerüket, Frank pedig Amsterdamba ment tipográfusnak. A Londonba ellátogatott két ifjú hazatérése közben az Odera melletti Frankfurtot is fel-

⁶¹ Koncz József: Sóti János 11 drb levele Teleki Mihályhoz. (Magy. Prot. Figy.: 1887: 53.)

⁶² Archiv N. F. XVI, 214.

⁶³ Ker. Magvető. 1888: 37. és Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. Kolozsvár, 1935. II, 403.

⁶⁴ Könyvtári jelzése: C. 116. volt.

⁶⁵ Ker. Magvető. 1888: 118. és H. J.: Levéltári adatok XVII—XVIII. szdbeli egylevelés nyomtatványokról. (Lásd e kötetben.) — Prot. Közl. 1889: 188.

keresve, ott 1667. október 10-én iratkoztak be az egyetemre. Majd 1668-ban innen is tovább indulva, június 5-én érkeztek vissza Kolozsvárra. Itthon azután még ennek a hónapnak 16. napján Ádámot, mint különben is szász nemzetiségű patrícius ifjút a nagy schola lektori állásába iktatták be. Körülbelül 1673-ban a kolozsvári szász unitárius eklézsia papjává választották. Meghalt 1683. szeptember 5-én.⁶⁶ Trócsányi nem emlékezik meg róla.

Szilágyi György. Szilágyinak „Luciani Samosatensis, Viri Ingenio ac Eloquentia Attica praeclari Dialogi Selecti” című s Hartcliff Jánosnak, a szabad művészetek mesterének, valamint a londoni kereskedelmi iskola főtanárának és a szerző nagyon jóakaró barátjának ajánlott művének 1684. június 27-én Londonban megjelent második bővített kiadása megvan a debreceni református nagykönyvtárban is. E kötet második őrlevelének B. lapján saját kezű bejegyzéssel: „Georgius Sylvanus Pan. Med.” tulajdonosmegnevezés olvasható.⁶⁷ E kötet tehát a szerző példánya volt. E kötetről és szerzőjéről — minthogy Trócsányi is megemlékezik róla — itt csak azért szólnunk, mivel számos, iskolai szükségletet szolgáló munkájának címlapjáról sohasem hagyta el „Pannonicus” származásának megjelölését,⁶⁸ sőt Angliában történt megállapodása előtt Bázelen 1666. július 13-án történt egyetemi beiratkozásakor is hangoztatta „ungarus” nemzetiségét.⁶⁹

Weszprémi István közli, hogy a London közelében elterülő Middlesex-ben telepedett le Szilágyi mint gimnáziumi tanár, jöllehet magát medicusnak írta.

Még meg kell jegyeznem, hogy nevét Szinnyei József tévesen fordította „Erdélyi”-nek, holott „Sylvania” a Szilágyság latin elnevezése.

Gyöngyösi Istvánról Trócsányi is megemlékezik, mégpedig az 1670—75 körüli időre határozva meg angliai tartózkodását. Tehát ezután kellett Zürichbe mennie. Ugyanis a debreceni református nagykönyvtár őrzi egy 12-ed rétnyi nagyságú, 493 lap terjedelmű munkáját, amelynek címe: „Exegesis Quinquaginta Psalmorum Davidis Regis et Prophetarum.” A kiadás helye és ideje: Tiguri, 1677. További megjelölése: „Accedit Fasciculus piarum precum ex Anglico, Latino Idiomatice donatus. Auctore Stephano Gyöngyösi Hungaro S. S. Theol. Stud.”⁷⁰ Bod Péter ismerteti e munkát, nem szól azonban Gyöngyösi angliai tartózkodásáról.⁷¹

Jabloneczay P. János. Ugyancsak a debreceni református nagykönyvtárban találtam egy „The Christians Daily Walk” című 1673—4-ben megjelent címlap nélküli könyvet.⁷² E kötet első őrlevelének A. lapján a következő tulajdonosmegjelölés olvasható: „Unus libror[um] Joannis P. Jab-

⁶⁶ Ker. Magvető. 1888: 37. és Gál Kelemen i. m. II, 528.

⁶⁷ Könyvtári jelzése: G. 2655.

⁶⁸ RMK III, 2769, 3252, 3306, 3307, 3308, 3358, 3454, 4240.

⁶⁹ SpFüz. 1860: 157.

⁷⁰ RMK 2884. (A debreceni ref. nagykönyvtár példányának könyvtári jelzése: RMK 511.)

⁷¹ Bod Péter: Magyar Athenas. 95. Zoványi lexikoncikke sem tartja számon az angol utazást.

⁷² Könyvtári jelzése: F. 903. (A könyv szerzőjének nevét a címlap hiánya miatt nem tudtam megállapítani.)

lonczay Cujus salutis Via Jesus. Joh. 14. 6. emptus Londini Ang(liae) 1677. 16. Jul. Solid[orum] 2. mp.” Ugyanott őrzik ennek az ifjúnak egy másik könyvtári kötetét is. Ezt Thomas Horton írta „Choice and Practical Expositions on four select Psalms”. Nyomtatták Londonban 1675-ben. A kötet címlapjára írt bejegyzés szerint: „Jehova protector vitae. Jesus via Salutis. Joh. 14. 6. Joannis P. Jablonczay. Ao (quo in exilio suspiro) 1677. 13 Octob. Londini Angl. Solid. 7 stif. 10.”⁷³ Mindkét kötet bejegyzéséből megállapítható, hogy angliai tartózkodása idejét — úgy látszik — egészen Londonban töltötte. De megismerjük jelmondatát is, amely tulajdonképpen összevont alakja a Károlyi Gáspár által imigyen fordított bibliai locusnak: „Monda neki Jézus: Én vagyok az út, az igazság és az élet: senki sem mehet az Atyához, hanem énáltalam.”

Angliából visszatérve, Jablonczayt Utrechtben látjuk viszont, ahol most már orvosi előadásokat hallgathatott. Ez bizonyítható ugyancsak a debreceni nagykönyvtárban őrzött harmadik könyvével, amelynek szerzője: Joannes Veslingius, címe pedig: „Syntagma Anatomicum. Amstelodami 1666.” E kötet belső borítólapján levő kézírás pedig azt adja tudtunkra, hogy „Johan. P. Jablonczay Ao. (quo in Exilio suspiro) 1678. 7 Martij Traj. ad Rh. flo Belg. 4. 1/2. Colleg(ium) inch(oatum) 1. Marty”.⁷⁴ Ezek után Jablonczay már mint 30 esztendőes ifjú 1678. március 23-án a leydai egyetem orvosi karára iratkozott be.⁷⁵ Végezetül még megemlítendő, hogy ebben a sokszor hivatkozott könyvtárban maradt meg John Prestonnak több egybekötött műve, amelyek közül az első a Londonban 1638-ban „The Golden Scepter” címen jelent meg. E kötet elülső második órlevelének B. lapjára írott bejegyzés előbb Kálnai Péter, hasonlóképpen Angliát járt diák, tulajdona volt 1648-ban. E megnevezést azután a következő könyvtulajdonos áthúzta, és úgy írta alája a maga nevét: „Johannis P. Jablonczaj.”

Jablonczay nevében a „P” betű föltétlenül papfiú jellegét jelöli, s ezért apja az a Jablonczai János béjei lelkipásztor lehetett, akit a pozsonyi rendkívüli törvényszék koholt vádak alapján — más protestáns lelkipásztorokkal együtt — elítélt, s a felsőbb hatalom közreműködésével az 1674—76. években börtönökben és gályákon embertelen módon megkínzott. Ezt az idősebb Jablonczait azután hat társával együtt a nápolyi gályákról 1675 júliusában a franciák ellen indított hajóhad evezőihez parancsolták. Szabadulása csak a holland kormány közbelépésére következett be az 1676. esztendőben. Minthogy pedig hazájába egészen 1681-ig nem térhetett vissza,⁷⁶ ezért hihető, hogy Angliában, majd Hollandiában tanuló fiához húzódott.

Nagyon valószínű, hogy idősebb Jablonczai szomorú sorsa készítette az ifjút is, hogy a teológia mellé az orvostudományt is elsajátítsa, sőt az 1677. és 1678. esztendővel kapcsolatos „quo in Exilio suspiro” megjegyzése is azt bizonyítja, hogy neki is tanácsos volt hazájától távol tartózkodnia.

Rimaszombati *Kaposi Juhász Sámuel*, a Sárospatakról Gyulafehérvárra menekült kollégium 1689—1713. évekbeli professzora 1683—84-ben Ut-

⁷³ Könyvtári jelzése: B. 40.

⁷⁴ Könyvtári jelzése: Q. 252.

⁷⁵ Archiv N. F. XVI, 216.

⁷⁶ SpFüz. 1865: 840—41. és Farkas József i. m. 94.

rechtben volt diák,⁷⁷ 1685. március 9-én pedig a leydai egyetemre iratkozott be,⁷⁸ de még ugyanebben az esztendőben Londonba ment át, miként ezt a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában reánk maradt könyvének bejegyzése is bizonyítja. Eszerint: „Samuel Kaposi his Booke: to whom, is given From my most esteemed Friend Mr. Tilson London 1685. Sept. 16.”⁷⁹

Koncz József szerint külsőországokbeli egyetemeken hét évet töltvén, végül is mint hittudor és a szép művészetek mestereként 1689-ben tért vissza hazájába.⁸⁰

E jeles professzor életének megírása külön fejezetet érdemelne, különösen kiemelve Tótfalusihoz való viszonyát.

Tótfalusi Kis Miklósról is tudjuk, bárha számon eddig nemigen tartottuk, hogy az 1680-as években ő is megfordult Angliában. Erről a nem valami jó emléket szerzett kirándulásáról azonban nem maradt több emlék, mint amennyit maga említ meg önmagáról idehaza írott Mentségében, elpanaszolván, hogy „igazán mondhatnám Erdély felől, a mit Anglia felől (mert ott is volt valami bajom) mondtam, mikor onnét kijöttem:

Anglia terra vale: fueras mihi Carcer et Orcus:

Angelicam que te dicere jure queam.”⁸¹

Tótfalusi e kijelentését Országh László minden oldalról igyekszik megvilágítani, hogy a való helyzetet kiderítesse: miért és hogyan történt az angliai utazás? Érvei kifogástalanok, és ezek alapján vele együtt arra gondolhatnánk, hogy valamely üzleti vállalkozás miatt hajózott át Britanniába. Engem azonban ettől visszatart egyebek mellett az az elgondolás is, hogy ha Tótfalusinkat Angliában valamiféle csúfos kudarc érte volna, azt az itthoni ellenségei nagy gyönyörűséggel emlegették volna az ő kisebbitésére, s ez ellen védekeznie kellett volna: tehát bővebben szólnia erről Mentségében. Az is megemlíthető, hogy a főkonisztórium elismerte akadémikus jellegét. Ennek pedig az lehet az alapja, hogy — ha talán nem is rendszeresen, de valahol mégis csak hallgatott legalább főiskolai előadásokat. Tudjuk, hogy a nagy holland egyetemek közül egyiknek sem volt beiratkozott diákja, de miért ne látogathatta volna éppen a cambridgei, oxfordi vagy más angliai professzorok előadásait? Minderre bizonyosságot csak szerencsés helyszíni kutatás adhatna.

*Ifj. Frank Ádám*ról a fentiekben, Szentiványi Márkos Dániel és Rázman Péter utazásával kapcsolatban már szólottunk. Bizonyosnak látszik,

⁷⁷ Segesváry Lajos. 22.

⁷⁸ Archiv N. F. XVI, 217.

⁷⁹ Könyvtári jelzése: D. 252.

⁸⁰ Koncz József: A maros-vásárhelyi ev. ref. koll. története. M.-Vásárhely, 1896.

⁸¹ M. Tótfalusi K. Miklósnak... Mentsége. Kolozsvár, 1902. 29. Ezt az adatot a magyar—angol kapcsolatok szakirodalma sem tartotta számon. Tudomásom szerint Országh László foglalkozott eddig csak alaposan a kérdéssel. Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról. MKSzele 1958, 22—41. De az újabb összefoglalások — így sajnos nagy irodalomtörténetünk 1964-ben megjelent II. kötete is — említés nélkül hagyják mind Országh más szempontból is fontos cikkét, mind pedig Tótfalusi angliai tartózkodását. — Ezért hívom föl rá itt újra a figyelmet.

hogy Frank nem hajózott át az 1660-as évek közepén velük együtt Angliába. Később azonban mégis csak eljutott Londonba ez a kitűnő nyomdász, akiről e kötetnek a Heltai-tipográfia sorsáról írott cikkeiben is olvashatunk. Már adattárunk I. kötetében (289—90.) idéztük Magyar Kossa orvostörténeti munkája alapján, hogy 1697-ben Londonból írt Frank Ádám Teleki Pálnak. De már jóval előbb, 1694-ben is Angliában élt: kiderül ez Bethlen Miklós fiának Mihálynak a kéziratot naplójából. Erről az ifj. Frank Ádám-ról tudnunk kell, hogy hasonló nevű édesapja Kolozsvárt volt unitárius lelképásztor. Maga a fiú pedig a lengyel szociniánusok által is nagyrabecsült tipográfus volt, aki rendkívül jó kapcsolatban maradt szülőföldjével: Erdéllyel, — s ami feltűnő: nemcsak hitsorsosaival, hanem reformátusokkal is; s nem is az „átlagos” peregrinus-diákokkal csupán, hanem például kitűnő „kollegájával” Tótfalusi Kis Miklóssal, aki őt rendkívül nagyra becsülte. Mindennek talán egyik magyarázata az a helyzet, amit Bethlen Mihály árul el naplójában. E szerint u. i. „Francus Uram” „Kolosvari Fi es Apam Uramnak Condiscipulussa volt az Academiaiban.” Ezen a nyomon elindulva talán az eddiginél többet tudunk meg — és tudnak meg a lengyel és holland antitrinitárius mozgalom kutatói — Frank Ádám Nyugat-Európa-i „irodalomszervező”-könyvkiadó munkásságának kezdeteiről. (A lengyel és a Nyugat-Európa-i kutatás ilyenfajta „érdekeltségét” — az összefoglaló és bibliográfiai munkák mellett — legújabban a St. Lubienicius-ról készült monográfiák is bizonyítják.)

Bonyhai Simon György. A kolozsvári református kollégium nagy-könyvtárában még az 1818. évben készült észak felőli állványzattal eltakart ablakfülkében 1933. augusztus 10-én 130 darab egylevelesen nyomtatott kártát találtam. Közöttük volt Bonyhai Simon György küküllővári, majd marosvásárhelyi papnak és erdélyi református püspöknek ebben az egyetlen példányban reánk maradt temetési eulogiuma.⁸² Ennek az úgynevezett „titulus” részében, valamint a Bonyhai felett tartott temetési beszédekben⁸³ örökítették meg életének leírását. Bizonynal e beszédekből kivonatolta Bod Péter is ennek a „Köz-jóra készült Tudós, okos, bölts, bátor tekintetes Ember”-nek a Smirnai Szent Polikárpusban közölt rövid életrajzát.⁸⁴ Az egyházmegyei protokollum alapján utóbb Illyés Géza méltatta, megállapítván, hogy egyházának „éber őrállója, aki gazdagon meg volt áldva a test és a lélek minden ékességével. . . . Fellépése, megjelenése, méltóságteljes és imponáló volt, ígéhirdetése elragadó és lenyűgöző. Egyike volt legnagyobb szónokainknak.”⁸⁵

Tehát Magyarországról a Küküllő megyei Bonyhára betelepedett Simon Jánosnak és felesége csókfalvi Botos Zsófiának György nevű fia 1673-ban született Bonyhán. Tanulását Kolozsvárt kezdette, ahol anyai nagynénje istápolta. Inen azután az enyedi kollégiumba ment át, ahol tanulása folyamán a contrascribai, majd a seniori diáktisztséget is elnyerte. Majd

⁸² H. J.: A kolozsvári farkas-utcai templomban és kollégiumban őrzött egyleveles kárták jegyzéke. (Lásd ebben a kötetben.)

⁸³ A kolozsvári ref. kollégium nagykönyvtárában LVIII. 98—102. sz. könyvtári jelzéssel.

⁸⁴ Bod Péter: Smirnai Szent Policarpus. 170—75.

⁸⁵ Et. 1944: 298—301.

ezután a fogarasi iskola igazgatására vitetett. Az 1699. évben idegen országokba bujdosva, augusztus 2-án iratkozott be az Odera melletti Frankfurt egyetemére, majd 1701-ben a hollandiai Franekerában látjuk viszont. Tulajdonát képezett albuma 1701. július—augusztus hónapokból származó utrechti bejegyzéseket is tartalmaz.⁸⁶ Ez tehát azt bizonyítja, hogy e városban is megfordult, ámde itteni tartózkodása annyira rövid ideig tarthatott, hogy temetési kártája titulusának szerkesztésekor nem is tartották érdemesnek megemlíteni.

Ugyancsak az 1701 őszen Angliába hajózott át s itt Londonban és Oxfordban is megfordult. Külsőországokbeli tanulását Hálában fejezhetette be, itt ugyanis a szénaverősi Hintzel Simon erdélyi szász diák 1702. június 29-én egy könyvet ajándékozott neki emlékül. Innen továbbvándorolva, szeptemberben már Kolozsvárt találjuk, ahol az ajándékul kapott könyvet Bihari N. András nevű kollégiumi contrascribának (Felsőbánya város későbbi senátorának) adta.⁸⁷

Hazaérkezése után Bethlen Miklós erdélyi kancellár hívta maga mellé udvari papjául, s mint ilyen magá is nagyra becsülte, s fiát is intette, hogy „Kaposi Sámuel, Enyedi István, Pápai Ferenc, Kolosvári István, Bonyhai György komám uramék, vagy más akkor élő, tudós, jámbor, református emberek” tanácsát meghallgassa.⁸⁸ E szolgálata közben 1703. június 23-án Enyeden tartott zsinaton lelkipásztorrá szenteltetett.⁸⁹ Innen azután — patrónusának fogságba jutása és elhurcolása után — 1709-ben a gazdag és népes küllővári papságra vitetett. 1712-ben esperessé, 1726-ban az egyházkerület generális notáriusává választatott, majd 1728-ban Vásárhelyi István halála után püspökségre következett. Az ezt követő évben a marosvásárhelyi papságot foglalta el. Bod Péter szerint 1739-ben halt volna meg, 66 esztendőskorában. Bodtól azután csaknem minden közlő, így Trócsányi is átvette ezt a téves időpontot, holott valójában 1737. szeptember 13-án hunyt el, 64 esztendőskorában, amikor is 27 éve házasságban, 34 éve lelkipásztor s 9 éve volt püspök. Eltemették a marosvásárhelyi református temetőben, ahol ormós-koporsó alakú sírköve legutóbbi ottjártamkor (1943-ban) is állott. Ennek mindkét lapjára domború betűkkel faragott magyar versek ma is jól olvashatók; meg kell azonban jegyezni, hogy a kő ma másodlagos helyen fekszik, vagy legalábbis fordított elhelyezésű, mint Kolozsvárt a Tótfalusi Kis Miklós síremléke, vagyis az eredetileg déli lapja ma észak felé van fordítva.

Felirata a mai helyzetű déli lapján:

Bement már urának kivánt örömében,
Első szülötteknek örül seregében,
Fenlik mint egy tsillag ragyogo fényében
Tiszta papi süveg tétetett fejében.
Jozan feddhetetlen szelid volt erköltse
Hamis tudománynak nem fogta szümöltse
Bövälködött nála az hitnek gyümöltse
Várja hát Jésusa hogy innen fel-költse

⁸⁶ Segesváry Lajos. 23.

⁸⁷ H. J.: A gyalui iskola régi mesterei. Kolozsvár, 1947. 5.

⁸⁸ Bethlen Miklós. I, 100.

⁸⁹ SpFüz. 1865: 696.

Mai helyzetű északi lapjának vésete:⁹⁰

Mint papi jelvény, kartusban könyv van kifaragva.

Bonyhai Simon György testének sátorát
 (örzik itt) meg-adván földnek a' föld porát
 (mivel) hogy követte szenteknek táborát
 És (Ur Jézus Krisztust) juhoknak pásztorát
 Hatvan-négy esztendő élete folyását
 Harmintz-négyek Kristus nyája pásztorlását
 Kilentzek püspökség terhe hordozását
 Adták 's huszon-nyoltzak páros bujdosását

Holtteste felett Kapronczai György, Benkő Ferenc, Szigeti Gyula István, Rimaszombati Sámuel és Pelsőczy János tartottak temetési beszédet.

Családi körülményeiről annyit tudunk, hogy ismeretlen nevű és korán elhunyt első házastársát 1703-ban vehette feleségül. Második felesége nagybaconi Baló Mátyás egykori török portai követ, vásárhelyi lakosnak és felesége Baksai Csiszár Juditnak 1691-ben született Judit nevű leánya. Esküvőjük 1710-ben volt. Bonyhainé 1747-ben hunyt el. A Bonyhai Simon nevet két fiuk: Pál és György vitte tovább. Három leányuk közül az egyik Zalányi István Torda városi főbírónak, a másik Zágoni Aranka György széki pap, püspöknek, a harmadik pedig Herepei István lozsádi, majd alpestesi költő-pap, Hunyad megyei esperesnek volt a felesége.

Trócsányi után idézem, hogy Bonyhai emlékkönyvének Oxfordban és Londonban bejegyzett sorai között Sellyei, John Bánfi-Hunyadi, M. Zolnai, Greg. de Váradai sorai jelentkeznek. John. Bánfi-Hunyadi nevének föltétlenül volt valamelyes köze az 1697-ben elhunyt azonos nevű férfival, az egyezést azonban — az eredeti források közvetlen ismerete nélkül — nem tudom megállapítani.⁹¹

Vásoni H. Mihály. A debreceni református nagykönyvtárban van egy angol nyelven írott művekből egybekötött vaskos gyűjtéletes kötet, amelynek első darabja: „The Best Refvge for The Most Oppressed”; nyomtatási helye: London, éve pedig 1642. Ennek címlapjára „Michaelis H. Vásoni A: 1712.” tulajdonosmegjelölés van ráírva.⁹² Bármennyire is tudjuk, hogy hazai anyaiskoláinkban különösen a XVII. század dereka táján magánúton sokan tanulgatták az angol nyelvet,⁹³ készülgetve az angliai egyetemek látogatására, mégsem tételezhető fel, hogy a diákok idehaza annyira tökéletesíthették volna nyelvkészségüket, hogy könyvtáruk számára érdemes lett volna az ilyen munkák beszerzéséről gondoskodniok. Inkább hihető tehát, hogy ezeket a külsőországukbeli tartózkodásuk alkalmával a helyszínen gyűjtötték össze.

Ugyanott találtam „Sibbs Rich: Evangelicall Sacrifices. In XIX. Sermons, London, 1640.” A címlapon levő bejegyzés szerint: „Suf. Hobbes.

⁹⁰ Egykori jegyzeteimből az eredetileg déli (ma hibásan északra állított) lap versének néhány szava hiányzik, s így azt csak az értelemről következtethető, zárjelbe tett szavakkal pótoltam.

⁹¹ Lásd Adattár I, 287—90.

⁹² A debreceni ref. nagykönyvtárban.

⁹³ Berg Pál i. m. 118, 120.

Michaelis H. Vásoni A. 1712.” Ehhez a műhöz hozzá van kötve ugyancsak Sibbs nevű szerzőnek „The Beasts Dominion over Earthly Kings. London, 1639.” című másik műve. Ennek címlapján olvasható: „Michaelis H. Vásoni Ab A. 1712.” feljegyzés. E két munkához ugyanattól a szerzőtől még több önálló beszéd van kötve, ámde rajtuk a könyv tulajdonosa már nincsen megnevezve.⁹⁴ Nagyon valószínű tehát, hogy Vásoni csakugyan megfordult Angolországban.

*

Az elmondottak alapján mind a jelesebb, mind pedig a csak egyetlen pillanatra feltűnő, de azután a feledésben elvesző nevekből is megállapítható, hogy nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb jelentőségű gyülekezetekbe is rendre eljutottak a külsőországokbeli főiskolákban kitűnően képzett gyülekezetvezetők, akik egyúttal magukkal hozták a puritanizmus hazájából nemcsak a püspöki, de egyúttal az önkényuralmi korlátok alól való felszabadulás vágyát, valamint a gondolkozásnak cartesianus alapon történő irányítását.

Az Angliával való, az eddigi elképzelésnél sokkal szorosabb, bárha még mindég eléggé kiderítetlen összeköttetést — úgy látszik — azonban nemcsak a bujdosó diákok tartották fenn, de megtalálhatók a kapcsolatok az egyházi vezetőségekhez is. Ennek bizonyosságául megemlítem, hogy a debreceni református nagykönyvtárban kezem ügyébe akadt az 1671-ben Londonban megjelent „Jugulum Causae, seu Nova, Unica, Compendiaria, et una propemodum periodo comprehensa Ratio” című könyv egy példánya. E kötetben a második órlevele az alábbi kézírás olvasható: „Reverendis in Christo Patribus et Fratribus Verbi Dei Ministris Domini Jesu Christi et Religionis orthodoxae et reformatae Causa persecuti omnibus Divis in Hungaria et Transylvania afflictis a Papaty tyrannide Novam hanc Rationem illam a suis cervicibus depellendi et excutiendi, offert dono, dat, illorum judicio subijcit (!) Author Ludovicus Molinaeus Petri filius Londini 27 Aprilis Anno reparatae Salutis 1677.”⁹⁵

Molinaeus Lajosnak családi neve édesapjának: a francia de Moulin (vagy latinosan: Molinaeus) Péternek Szenczi Molnár Alberttől magyarra fordított művecskéje alapján eléggé ismeretes. Talán éppen ezt akarta méltányolni a fordítás megjelenése után fél század múlva írt könyvajánlással.⁹⁶ Ugyancsak Molinaeus Péter munkái közül fordította Pápai Páriz Ferenc 1686-ban Kolozsvárt megjelent „Pax Animae” című művét.⁹⁷

Ezenkívül még néhány patrónushoz is kapcsolódnak egyes szálak, így találtam a kolozsvári református nagykönyvtárban egy 1700-ban megjelent munkát, amelynek szerzője: B. Woodroffe S. T. P. Canonic volt Oxfordban. Ennek ajánlása: „Serenissimo principi Michaeli secundo Apaffi ex dono Authoris. Anglia extulit Viennae A. A. M. 1700. 16 Junij St. N.”⁹⁸

⁹⁴ Könyvtári jelzése: B. 529. A szerző neve: Richard Sibbes.

⁹⁵ Könyvtári jelzése: C. 680.

⁹⁶ RMK I, 546.: Consecratio Templi Novi melléklete.

⁹⁷ RMK I, 1246.

⁹⁸ Könyvtári jelzése: Q. 43. volt.

Kísérlet Bánfihunyadi János professzor származásának megállapítására

Régebbi íróink között akadtak olyanok, akik Bánfihunyadi János eredetét a főrangú Bánfi családban keresték. Nincsen miért e nagy tájékozatlanságot eláruló nyomkereséssel törődnünk, ellenben megkísérrelhetjük az igazságot egy másik, valószínűbbnek látszó kiindulópontból megközelíteni.

Bizonyos, hogy Londonba szakadt kitűnő hazánkfia Nagybányán született, amit a róla készített arcképmetszet és emlékérmek köriratai is bizonyítanak; megnevezvén őt „Johannes Banfi Hunades Rivulensis Ungarus”-nak.¹ Tudjuk pedig, hogy ha a születésük helyéről eltávozott férfiak vezetéknevükül nem ezt a melléknévesített helységnevet veszik fel, hanem egy másik faluról, városról vagy tájról nevezik magukat, ezzel legalábbis a már közismert nevet szerzett apjuk, illetőleg közvetlen elejük származás-helyét jelölik meg. Így hivatkozom példaképpen az ismertebbek közül Kecskeméti Búzás Jánosra, Szenci Molnár Jánosra, Keserői Dajka Pálra, Tiszabecsi P. Gáspárra, Szathmári Pap Zsigmondra vagy a Nagybányáról kiszármazott Enyedi család számos tagjára, akiknek csak az apjuk született a vezetéknevükben megjelölt helységben, ők maguk pedig apjuknak valamelyik állomás-, vagyis szolgálati helyén. Ilyeténképpen Bánfihunyadi János apjának is Bánfihunyadról kellett magát neveznie, mivelhogy onnan kellett származnia, Nagybányán pedig az ottan egykor élt tekintélyesebb férfiak között kell reá találjunk. A Bánfihunyadi nevet különben az idősebb rendű férfiak között mind Erdély, mind a Partium területéről csak Bánfihunyadi Mogyoró Benedek püspöknél találjuk meg. Azt hiszem, nincsen miért nagyon töprenkednünk azon, hogy professzorunk apját vajon merjük-e azonosítani ezzel a derék férfiúval?

Gergely Károly rövid egyházközségtörténetében arról számol be, hogy a bányai „gyülekezet élén két rendes lelkész állott, kik többnyire híres, nevezetes egyházi férfiak valának s közülük többen esperesi, sőt némelyek püspöki hivatalt is viseltek: pl. Hunyadi Benedek, Szántai Molnár Mihály, Gönczy József, Hodási Miklós, stb.”² Szabó Pál száz esztendővel ezelőtt írt munkájában valószínűleg Tóth Ferenc: Túl a tiszai püspökök élete című munkája nyomán azt írja, hogy Bánfihunyadi püspök Debrecenben, Tasnádon, Nagybányán, Szilágycsehen viselt papi hivatalt,³ ámde a nagy tudású Zoványi Jenő cáfolja a nagybányai papságot.⁴ Állítását azzal bizonyítja, hogy az a Benedek nevű nagybányai lelkipásztor, aki 1596-ban a Gergely pápa-féle megjobbított naptárt meg akarta kedveltetni gyülekezete tagjaival, amiért is a városi tanács fogságba vetette és állásából elmozdította, nem lehet azonos az 1595. július 6-án Nagykarolyban püspökké választott Bánfihunyadi Mogyoró Benedek szilágycsehi lelkipásztorral. Érvelését látszatra valóban elfogadhatnók, ha nem gondolnánk arra, hogy akár püspökké választása után vissza is térhetett Bányára, akár pedig jóval előbb, még tasnádi, avagy szilágycsehi paposkodásának ideje előtt volt Nagybánya prédikátora, különösen, ha tekintetbe vesszük azt a körülményt,

¹ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. I. Bp., 1929. 276—283.

² Palmer Kálmán: Nagybánya és környéke. Nagybánya, 1894. 139.

³ Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1874. 6. 26—29, 49.

⁴ Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története. Debrecen, 1939. 24—25.

hogy a professor Bánfihunyadi János az itt elmondott esemény előtt 20 esztendővel korábban: 1575-ben született.

Meg kell még azt is jegyezni, hogy Bánfihunyadi püspök családnevét Szabó Pál is egyszer Mogyoró-nak írja. Ez azután valamelyes rokonságot mutathatna a Bánfihunyad közelében fekvő Magyarókereke falu nevével, ámde a családnevet négyszer is Mogiori-ként említi, ez pedig Magyarinak felelvén meg, ezért netalántán azonosítani lehetne feltételezhető fiának a külsőországokban olykor előforduló „Hans Hungar”⁵ elnevezésével is.

Az Angliában letelepedett Tolnai Mihály és az első kuruc prédikátor-író életrajzi adatai

A szigetországba látogató magyar fiatalok csapatának fontos tagjai voltak azok, akik — mint Bánfihunyadi János, Jászberényi Pál és mások — hosszabb időre, netán életük végéig megtelepedtek Angliában. Őrökünk tudjuk — vagy a kevésbé ismertekről feltételezhetjük —, hogy valamelyes szerepük mindenképpen volt a XVII. századi angol művelődési életben. Tolnai Mihálynak talán szerényebb szerep jutott? — ezt alighanem csak angol források ismeretében lehetne eldönteni. Addig meg kell elégednünk a szerényebb hazai adatokkal, amelyek angliai tartózkodásának sem a kezdetét és végét, sem pedig a tulajdonképpeni célját (a tanuláson kívül, a tanulmányi évek után) nem adják tudtunkra.

A Sárospatakon subscribált alumnusok névsorában — az 1669-ik évnél — találjuk: „Michael Tolnai. 21. Maji. Acad. salut. mansit in Anglia et ibi habitavit plurimos Annos usque mortem, quam obiit Londini.”¹

Különbben a hollandiai akadémiákon csupán Groningában találunk erre a névre; itt 1670. október 15-én iratkozott be „Michael Tholnay”² teológus, ugyanitt Maresius professor elnöklete alatt „Contra Strophas & Cavillationes Jesuitarum ac aliorum Missionariorum, inter Euangelicos sive Reformatos cursitantium” tárgy körü vizsgát tartott.³

Zoványi Jenő — lexikoncikkeiben — az utóbb idézett hollandiai adatokat egy másik Tolnai Mihályra vonatkoztatja: a *Szent Had* híres írójára, aki viszont Zoványi szerint jóval korábban, a 60-as évek legelején fordult meg a pataki iskolában. Lehetséges, hogy ez a beállítása helyes. Hiszen csak a század utolsó évtizedéből ismernek olyan adatokat, amelyek bizonyosan az 1669-es pataki bejegyzésben említett személyre vonatkoznak. Ugyanis az 1694. esztendő január—május hónapjaiban Angliában tartózkodott Bethlen Mihály — a Bethlen Miklós fia — gyakran találkozott Tolnaival, sőt 3 vagy 4 ízben ebéden is volt nála „Kinsingtonon”.⁴

A sárospataki anyakönyvi bejegyzés és a Bethlen Mihály naplójából megismert helyzet egyaránt arra utal, hogy Tolnai Mihály hosszú időt töl-

⁵ A „Hans Hungar” elnevezést Póka-Pivny Aladárnak 1968. március 27-én Budapestről hozzám intézett becses leveléből idézem.

¹ Et 1945: 102.

² Dunántúli Prot. Lap 1917: 202.

³ RMK III, 2560.

⁴ Ld. a szegedi egyetemen kiadásra készített napló-kézirat sok bejegyzését. (95. s köv. l.) — Jankovics József által gondozott szöveget használtam.

tött Angliában. Sajnos azonban nemcsak ottani munkásságának semmiféle emlékeről nem tudunk most itt beszámolni, hanem azt sem tudjuk bizonyosan megmondani: nem vonatkozik-e rája az azonos nevű, kitűnő kuruc író-prédikátor Zoványi által összeállított életrajzának néhány adata. Nem tudjuk pl.: milyen források alapján állítja Zoványi az író Tolnairól, hogy 1675 elején „Bethlen Miklós védszárnyai alá került”. (Ezt azért emeljük ki a sok bizonytalan adat közül, mert a Bethlen-családdal való jó kapcsolatra utal az Angliába telepedett Tolnai nevének oly gyakori előfordulása Bethlen Mihály naplójában.)

Különös véletlen folytán a Zrínyi eszméit visszhangzó író, a bujdosók, az első kurucok tekintélyes táborigi prédikátora éppen akkor tűnik el szemünk elől,⁵ amely időből ugyane név viselőjének angliai tartózkodásáról az első hiteles — évszámot is föltüntető — adatot ismerjük. Ilyenformán a két (vagy több?) századvégi Tolnai Mihály prédikátor életrajzi adatainak alapos, kritikai számbavétele okvetlenül szükséges. Addig még azt se lehet teljes bizonyossággal kizártnak tekinteni, hogy a késői pataki anyakönyvi bejegyzés nem kifogástalanul pontos, és netán éppen a harcos protestánshazafias irodalom úttörő művelője „emigrált” Angliába! Nem valószínű, hogy így történt. Annyi azonban már évekkel ezelőtt kiderült, hogy a *Szent Had* írója nem halt meg 1694-ben, amikor Zoványi tette halála valószínű idejét! Legalább másfél évtizedig élt még, megérve a kuruc szabadságharc kibontakozását, s öreg korában „Zrínyi eszméi örökösének, Rákóczi Ferencnek a támogatását élvezte”.⁶

Érdemes feladat volna mind a kiváló író 1694 utáni életsorsának, mind pedig egy derék, Angliába szakadt értelmiségi hazánkfia 1694 utáni munkálkodásának még a részleteire is fényt deríteni, mert hiszen még az a gondolat sem elvetendő, hogy akár ez, akár az a Tolnai Mihály a harcos puritanus Tolnai Dali Jánosnak lehetett volna a fia. Ez azután azzal a „Michael Tholnai ex Acad. Foed. Belgii Redux”-szal lehetett azonos, aki az 1673 július 21.-én elhunyt Kovásznai Péter püspök temetési kántájára verset szerzett.⁷ Valószínű tehát, hogy egyúttal ő a Bethlen Miklós pártfogoltja is.

⁵ Szinnyei szerint 1691-ig tartó lelkészkedése Szepsiben — az utolsó, rá vonatkozó adat; Zoványi szerint tovább működött Szepesi prédikátoraként, de 1694-ben „valószínűleg” meghalt.

⁶ Bán Imre írja így: A magyar irodalom története. II. Bp. 1964, 279. (Talán a fejedelem hívta volna haza Angliából? Aligha. A pataki kollégium anyakönyvéből idézett bejegyzés határozottan ellentmond ennek a csábító föltételezésnek.)

⁷ Adattár II. 156.